

steun aan Hitler gaven, hadden vóór alles van hun onwil en onvermogen getuigd, verder de verantwoordelijkheid te torsen die in een democratie, hoe onvolkomen ook, elke burger toevalt. Hitler was vrucht, kwade vrucht, van rancune en wanhoop. Zij die in hem geloofden, zagen hem als de verkondiger van een heilsboodschap, als een messias, als een verlosser. 'Eén ding zult U moeten toegeven', hoorde een Nederlander in Berlijn zich eens door een buurman toevoegen, 'als God ooit een zoon heeft gehad, dan is het Adolf Hitler.'¹

Maar dat werd in een schuilkamer gesproken tijdens een zwaar bombardement, niet lang voor de ineenstorting van het rijk dat zich duizendjarig waande en dat na twaalf jaar en drie maanden voor eeuwig in de historie wegzonk, Hitler, zelfmoordenaar, achterlatend in een naamloos graf.

Nederland en de Machtübernahme

Vóór de tweede wereldoorlog leidden de volkeren in sterker mate een afgesloten, op zichzelf geconcentreerd bestaan dan nadien. De actualiteit was nog maar nauwelijks in de radio doorgedrongen, de televisie die het wereldgebeuren in indringende beelden avond na avond in miljoenen huiskamers binnen zou brengen, ontbrak. Wie zich voor het buitenland interesseerde, was voor de bevrediging van zijn belangstelling in de eerste plaats op de pers aangewezen. Die belangstelling was, ook in Nederland, in de regel beperkt. Daar kwam bij, dat de eigentijdse berichtgeving en het eigentijdse oordeel, als steeds, beïnvloed en veelal bepaald werden door de eigentijdse overtuigingen en emoties. De historische betekenis van de *Machtübernahme* van 30 januari 1933 werd ook in Duitsland, waar men Hitler van nabij aanschouwd had, door lang niet iedereen beseft: velen klampten zich aan de opinies en illusies vast van waaruit zij in de voorafgaande jaren politiek werkzaam geweest waren. De Duitse communisten koesterden de overtuiging dat een korte periode van Naziheerschappij zoveel verwarring zou scheppen en Hitler zo onbarmhartig als 'pion van het grootkapitaal' zou onthullen dat het Duitse volk, misschien dan niet zonder verdere strijd maar wel met een zucht van verlichting, het communistisch stelsel zou aanvaarden; sociaal-democratie en *Zentrum* leek het uitgesloten dat hun sinds twee generaties opgebouwde politieke macht in korte tijd gebroken zou worden; en

¹ A. Millenaar: 'Een unieke opdracht in de tweede wereldoorlog' (onuitgegeven ms.), p. 31.